

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

ROČNÍK II ČÍSLO 1-2
1954

SLOVENSKÁ AKADEMIA VIED, BRATISLAVA

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.ceeol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ČLÁNKY

Kušner P. I. (Knyšev), O procese zmien v niektorých etnografických zvláštnostiach života roľníckeho obyvateľstva v mnohonárodnostných oblastiach SSSR	7
Húščava Alexander, Kyta — stará miera konopí a lanu	7
Markuš Michal, Ozdobené rohy na východnom Slovensku	12
Staňková Jitka, Poznámky k papučárstvu v súčanskej dolině	45
Apáthy Štefan, Šindliarstvo v okolí Bardejova	65
Pátková Jarmila, Vplyv továrenskej výroby na ľudový odev trnavského okolia	94
Nosáľová Viera, Vplyv hospodárskych zmien na vývoj horehronského ľudového odevu v období kapitalizmu	124
Čajánková Emília, Život a kultúra rožkovianskych Cigánov I	149
Komorovský Ján, Poznámky k ľudovej tradícii o kráľovi Matejovi	176

MATERIÁLIE — ARCHÍV

Húščava Alexander, Archívne pramene k etnografickým štúdiám	184
---	-----

ZPRÁVY

Gunda Béla, Študijný pobyt v Československu	192
Mjartan Ján, Profesor P. I. Kušner na Slovensku	194
Podolák Ján, Tretia celoštátna konferencia etnografov	196
Petách Emil, Konferencia slovenských muzejníkov	204
Kovačevičová Soňa, Druhá pracovná porada o výskume ľudového odevu	206

RECENZIE A REFERÁTY

Československá ethnografie, Podolák J.	210
V. K. Nikol'skij, Dejiny prvotnopospolnej spoločnosti, Podolák J.	212
M. Kosven, Matriarchát, Kubicová M.	214
Jurgis Gimbutas, Das Dach des Litauischen Bauernhauses aus dem XIX. Jahrhundert, Voráček J.	215
Gustav Ränk, Der heilige Hinterecke im Hauskult der Völker Nordeuropas und Nordasiens, Voráček J.	218
Roman Reinfus, Polskie druki ludowe na płótnie, Hynie I.	220
Marie Veleva, Bulharské národní kroje a výšivky, Kahounová E.	222
Volklied der Serben in der Ober und Nieder Lausitz, Žatko R.	224
J. Telfer Dunbar, Scottisch, Voráček J.	226
Szolnoky Lajos, Az országos néprajzi múzeum guzsalygyűjteménye, Plicková E.	226
Fél Edit, Tájékoztató a népi himzések gyűjtéséhez. Vargyas Lajos, gyűjtsünk népzeneét, Plicková E.	228
Russkije narodnije skazki, Pavlíková O.	231
Michail Isakovskij, O básnickom majstrovstve, Kosová M.	233

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

II

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1954

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor dr. Ján Mjartan

Tajomník redakcie dr. Ján Podolák

Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárík, dr. Michal Markuš, doc. dr. Andrej Melicherčík, dr. Ján Mjartan, dr. Ján Podolák

JARMILA PÁTKOVÁ

VPLYV TOVÁRENSKEJ VÝROBY NA ĽUDOVÝ ODEV TRNAVSKÉHO OKOLIA

Pri skúmaní ľudového odevu, pri jeho opise a hodnotení nemôžeme sa vyhnúť jednej zo základných otázok problematiky ľudového odievania, ktorou je otázka zmien a vývinu odevu a s ňou súvisiaca otázka príčin, ktoré tieto zmeny a vývin spôsobili. Cieľom tohto príspevku je na základe materiálu z okolia Trnavy poukázať na zmeny, ktoré nastali v tujšom ľudovom odevu pod vplyvom prenikania továrenských výrobkov.

Do oblasti tzv. trnavského kroja, ako ho nazývajú sami jeho nositelia, patrí pomerne rozsiahle územie zahrnujúce v sebe nielen obce Trnavského okresu, ale aj niektoré obce okresov Pezinského, Seneckého, Seredského, Hlohovského a Piešťanského. Hoci dnes patria tieto obce do rôznych okresov, predsa sa v živote a kultúre ich obyvateľov v minulosti i súčasnosti prejavuje značná jednotnosť, ktorá nachádza svoj formálny výraz nielen v spoločnom odevu, ale aj v spoločnom nárečí, zvykoch, práci a pod. Základom tejto jednotnosti kultúry je, prirodzene, pomerná jednota v spôsobe obživy, v zamestnaní.

Centrom celej oblasti je mesto Trnava. Trnava so svojím okolím patrila už v dávnej minulosti medzi pomerne značne vyspelé časti Slovenska, a to tak hospodársky, ako aj kultúrne. Vďaka za to nielen svojim prírodným, pre rozvoj poľnohospodárstva veľmi priaznivým podmienkam, ale hlavne tomu, že leží priamo na križovatke dôležitých a starých obchodných ciest. Je len prirodzené, že za takýchto okolností sa Trnava čoskoro stala rušným obchodným strediskom, čo nemohlo ostať bez vplyvu aj na jej okolie, na život ľudu, ktorý toto okolie obýval. Trnava už r. 1237 dostáva medzi prvými mestami Uhorska mestské práva, v období tureckej expanzie sa od r. 1543 stáva sídlom Ostrihomského arcibiskupstva a tým aj dôležitým administratívnym a kultúrnym centrom. Na území Trnavy a jej okolí vzniká prvé slovenské osvietenké hnutie a prvé snahy o racionálne ve-

denie poľnohospodárstva. V XVIII. stor. začína na západnom Slovensku široké hospodárske podnikanie, ktoré, aj keď sa koná prevažne z majetku šľachty, predsa nesie v sebe už zjavné zárodoky kapitalistickej organizácie práce. Svedčí o tom hustá sieť manufaktúr, predovšetkým textilných. Tak napr. r. 1764 vzniká priamo v Trnave manufaktúra na súkno, ktorej majiteľmi sú trnavskí mešťania,¹ r. 1794 vzniká manufaktúra na súkno v Častej na majetku grófa Rudolfa Pálffyho.² Podobne vznikajú rôzne manufaktúry v ostatnom širokom okolí a tvoria akýsi základ budúceho kapitalistického podnikania na celom území. Oproti iným oblastiam Slovenska pomerne skorá výmena tovarov medzi mestami a dedinami v trnavskej oblasti spôsobila, že aj prechod k fabrickým výrobkom prebiehal tu pomerne pozvoľna a nevedol k náhlemu zjednoteniu s mestským odevom, ale prispel k vytvoreniu samostatného vývinového štádia ľudového odevu, odlišného od odevu mestského. Aj keď zásluhou celkovej politiky Rakúska brzdiť priemyselný vývin v Uhorsku nepremenili sa manufaktúry na západnom Slovensku na továrne vybavené strojmi, ale začiatkom XIX. stor. zanikli, predsa hospodársky vývin pokračuje aspoň v tom sektore, kde mu neprekáža politika štátu. Podnikateľské úsilie v okolí Trnavy sa preto zameriava predovšetkým na poľnohospodárstvo. Kapitalistické podnikanie začína využívať vyspelosť poľnohospodárstva v trnavskom okolí, takže už v XIX. stor. sa tu začína vyvíjať priemysel, ktorý spracúva poľnohospodárske produkty. Tak napr. r. 1869 sa zakladá v Trnave veľký cukrovar, ktorý sa v nasledujúcom storočí stáva najväčším cukrovarom štátu a súťaží s najmodernejšími cukrovarmi v strednej Európe.³ Ďalej tu vznikajú sladovne, liehovary, octárne, škrobárne a pod. Bohatstvo trnavského okolia využívajú veľkoobchodníci s obilím, vínom a liehovinami. Všetky tieto podujatia prinášajú súčasne ešte užší styk obyvateľov trnavského okolia s mestom, kam prichádzajú za prácou i na trhy a k obchodníkom so svojimi produktami. K rýchlemu vývinu mesta a okolia prispela aj skorá výstavba železnice, kde si veľa obyvateľov našlo zamestnanie.

Prv, kým pristúpime k otázkam zmien ľudového odevu v trnavskej oblasti pod vplyvom továrenskej výroby, bude treba, aby sme si aspoň v krátkosti ukázali tunajší odev pred týmito zmenami. Trnavský ľudový odev bol tak ako inde pôvodne viazaný na doma vyrobený materiál — na konopné plátno, hrubé súkno z ovčej vlny a ovčie kožušiny. Aj keď trnavská oblasť

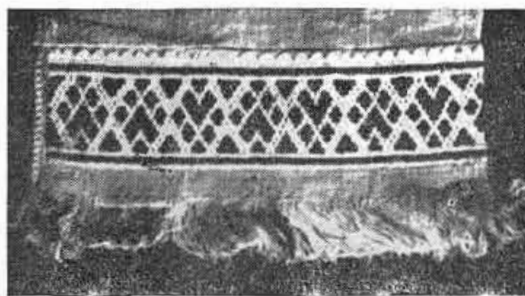
¹ Doklady o manufaktúrach, ktoré používam vo svojej práci, získala som z materiálu ktorý zozbieral s. Anton Špiesz, pracovník Historického ústavu SAV.

² Pozri poznámku 1.

³ *Trnava 1238—1938*, zborník na pamäť 700-ročného jubilea. Vydala rada mesta Trnavy r. 1938, 432.

Obr. 1. Muž v gaciach, Hrnčiarovce, okres Trnava (Národopisný archív SAV, foto Hideg).

Obr. 2. Detail — spodný okraj gací, vystrapený a spevnený hrachovinou (Slovenské múzeum v Bratislave č. N6402, foto Pohorelská).

pomerne veľmi skoro prechádza k tovarovej výrobe, je tu čulý styk medzi mestami a dedinami a dedinské gazdovstvá prestávajú byť sebestačnými vo výrobe svojich každodenných potrieb, predsa môžeme povedať, že základný materiál na zhotovenie odevu až do začiatku XIX. stor. len zriedka prekročuje hranice remeselného spracovania.

Podľa doteraz získaného materiálu možno usudzovať, že základnými súčiastkami mužského odevu sú v tomto čase košeľa a gate. Gace sa šili

z troch kusov plátna — z dvoch nohavíc a klina všívaného do rozkroku. V páse sa gace sťahovali tkanicou vtiahnutou do záložky. Tkanicu zvanú *gatrík* si pôvodne zhotovovali sami na jednoduchých tkacích krosienkach. Gace siahali až po členky a spodný okraj nohavíc bol vystrapený a spevnený zadným stehom cez osnovné nite po vyťahnutí jednej alebo dvoch nití útku. Postupom času sa tento jednoduchý spevňovací steh rozvinul v širšie prelamované výšivky zvané *hrachoviny* a pri ich vyšívaní sa používa už nielen biela, ale aj červená niť. Gace nosili muži bez rozdielu veku na robotný deň aj na sviatok, v lete aj v zime. V zime si obliekali gací viac — dvoje ba aj troje — aby sa tak chránili pred chladom. Ku gaciam sa obliekala *košela*, taktiež z konopného plátna. Mala rovný strih, rovné široké rukávy a pri hrdle bola všitá do úzkeho rovného goliera — *obojka*. Výstrih bol upravený tak, že jedna jeho časť bola širšia a prekrývala druhú, takže sa košela neuväzovala v strede pod hrdlom, ale trochu bokom. Takto šité košele sa volali *košele s puntom*. Košela siahala nižšie bokov. Podľa informácií starších o pracovnom odevu usudzujeme, že košele boli pôvodne hladké a len okraje rukávov, podobne ako okraje gací, boli vystrapené a spevnené hrachovinou.

Švy starších konopných košiel nie sú zošívané francúzskym stehom, ako to vidíme pri košeliach novších, ale sú zošívané *na scínek*, čiže zvláštnym spojovacím stehom, ktorý súčasne spevňuje okraje zošívanych častí. Opísané košele sa veľmi skoro stávajú odevom iba na robotný deň a aj to väčšinou u starších mužov, zatiaľ čo ostatné košele sa stávajú ozdobnejšími a farebnejšími. Vyšívajú sa na obojkoch, po celých rukávoch a niekedy aj na hrudi. Okolo rukávov sa prišívajú rôznofarebné paličkované čipky. V mnohých domácnostiach v okolí Trnavy nájdeme okrem vyšívaných konopných košiel tiež poodkladané rukávy, ktoré sú celé pretkávané červenou bavlnou, niekedy aj ojedinelými žltými a belasými niťami (obr. 3). Aj tieto rukávy sa prišívajú ku konopným košeliám. Zhotovovali ich dedinskí remeselníci *kadleci* a predávali ich priamo ženám, alebo ich donášali na jarmoky. Pôvodne sa údajne vytkávalo v konopnom plátne, neskôr najviac v ľanovom a ojedinele tiež v bavlnenom. Na niektorých rukávoch medzi vytkávaním nachádzame plochy vyplnené výšivkou, obyčajne vrkôčikovou, niekedy tiež plnou (obr. 3). V chudobnejších dedinách si vrkôčikovou alebo krížikovou technikou vyšívali košele aj sami muži. Techniku výšivky nazývajú *na stehy*. Vo výšivke prevláda červená farba, dopĺňaná niekedy tiež bielou. Vytkávané a na stehy vyšité košele sa pokladajú za najstaršie. Údajne mladšie sú košele vyšívané plnou výšivkou s rastlinnými vzormi *na kvety*, v oboch prípadoch sa však výšivka spája s hrachovinami, ktoré delia rukávy na užšie pásy (obr. 4).

Na gace sa obliekala zástera — *predpasuvačka*. Zásteru tvoril obdĺž-

Obr. 3. Detail — rukávy mužskej košeľe, vytkávané červenou, žltou a modrou bavlnou. Nad paličkovanou čipkou je výšivka na stehy, Hrnčiarovce, okres Trnava (Národopisný archív SAV, foto Hideg).

V zime dopĺňali spomínané súčiastky široké dlhé *haleny* z bieleho hrubého súkna alebo kožuchy z ovčej kožušiny. Hoci v mnohých obciach trnavskej oblasti sa nosili prevažne iba vyššie spomínané súčiastky takmer až do konca prvej svetovej vojny, predsa môžeme predpokladať, že už aj v tomto čase sú v sviatočnom odevu známe nohavice. Nohavice sa šili z tenkého kupovaného súkna čiernej farby. Sú úzke, priliehavé, vpredu od pásu majú dva rázpory, ktorými je prevlečený remeň. Nohavice sa nosili iba do číziem. Za najstaršie označujú obyvatelia trnavskej oblasti nohavice *ze svetlým šnorovaním*, pošité modrou šnúrou okolo bočných švov, na stehnách a na krížoch. Podšivali sa inou bielou látkou.

V ženskom odevu je situácia podobná ako v odevu mužskom, predsa však ženský odev je zložitejší a rýchlejšie sa mení. Základnou súčiastkou žen-

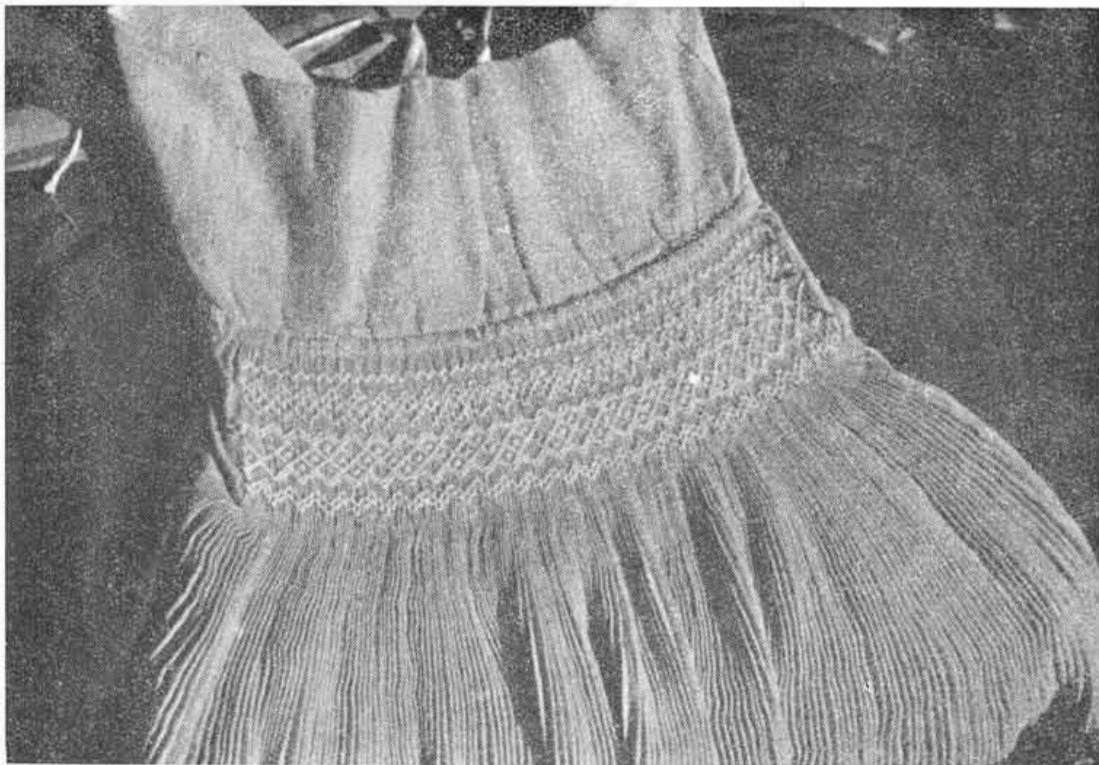
nik konopného plátna, ktorý siahal nižšie kolien a v páse sa uväzoval tkanicou. Zástera sa šila len z jednej šírky plátna a pri spodnom okraji bola ostrapcovaná. Starší muži spomínajú, že kedysi sa zástery nosili aj na sviatky, boli väčšinou červene, niekedy aj rôznofarebne vyšívané.

Ku gaciam a košeli sa pripája *pruclek* — živôtik bez goliera a rukávov, ktorý siaha niečo vyše pásu. Pruclek má po oboch stranách prednej časti rad gombičiek, ktoré sa však nezapínajú. Zapína sa iba pod hrdlom a na pruclek sa vyloží mašľa, zo stúh od goliera košeľe. Pruclek býval z jemnejšieho súkna a bol viac-menej súčiastkou sviatočnou. Býval vraj zdobený šnurovaním.

Opísaný odev sa dopĺňa čiernym súkenným klobúkom — širákom s okrúhrou hlavou a malou, hore vyhrnutou strieškou. V lete za obuv slúžili *pantofle*. Skladali sa z podrážky a hladkého vrchu s voľnou päťou. V zime, boháči aj vo sviatok, nosili čížmy z čiernej kože.

Obr. 4. Detail — rukáv mužskej košeľe, plná výšivka delená hrachovinami, Šelpice, okres Trnava (Archív Tatranu, foto A. Paul).

Obr. 5. Detail — ženský rubáš s výšivkou cez riasy, Hrnčiarovce okres Trnava (Národopisný archiv SAV, foto Hideg).

ského odevu bol pôvodne rubáš nazývaný tu *rubáč*. Šil sa z konopného plátna a skladal sa z dvoch častí. Hornú časť, nazývanú *oplečko* alebo *stánek*, tvoril obdĺžnik plátna, ktorý sa vpredu spájal, zošival alebo ostával otvorený. Stánek siahal od pása až pod pazuchy. K hornej časti sa prišival vlastný *rubáč* — tak sa totiž nazýva jeho sukňová časť. Vzadu od bokov bola sukňa rubáča nabraná, *rásená*. Pretože rubáč bol pomerne dosť voľný, bolo treba, aby bol zavesený na ramenách. Prišivalo sa preto k nemu jedno alebo dve ramienka, *páchy*. U niektorých starších žien nachádzame ešte aj dnes takéto jednoduché, nepravidelné a málo nabrané rubáče. Čoskoro sa však rubáče začínajú pravidelne riasiť a riasy sa spevňujú rôznymi ozdobnými stehmi bielou niťou (obr. 5). Rubáče sa nosili na robotný deň i na nedeľu, v lete aj v zime, len v zime si ženy obliekali rubáčov viac. Hoci súčiastky ženského odevu sa začali veľmi skoro zhotovovať z jemnejších kupovaných látok, predsa ešte aj dnes sa ženy najstaršej žijúcej generácie pamätajú na rukávce z konopného plátna. Rukávce sa skladali vpredu z dvoch *dričkov*, z *chrbta* a vlastných rukávov. Rukávy sa ešte delili na *plecá* a na *tacle*, čiže na hornú časť a na okraj rukávov. Keď sa časti rukávov zošili (podobne ako mužské košele na scínek), nabrali sa okolo

hrdla na potrebný objem. Na starších rukávcoch sú rukávy užšie a naberanie je redšie a nepravidelnejšie. Na novších rukávcoch sú rukávy širšie, a preto naberanie rukávcof je hustejšie a pravidelnejšie. Nabrané rukávce sa všili do úzkeho *obojka*, ktorým sa súčasne aj okolo hrdla zapracovali. Nad laktom sa rukávy stiahli šnúročkou. Pod obojok sa kedysi prišival ešte nabraný pruh rovnakého plátna, zvaný *krézel*. Výzdoba rukávov bola podobná ako pri mužských košeliach.

Niektoré staršie ženy uvádzajú, že aj ony si obliekali k špinavej práci úzke konopné zástery, ktoré sme opísali pri mužskom odevu. Väčšina sa však už pamätá len na zástery z jemnejšieho kupovaného materiálu, obyčajne farbiarskeho plátna.

Na rukávce si ženy vždy obliekali *lajblík*, hoci napr. pri žatevných prácach odkladali všetky súčiastky okrem rukávcof a rubáča. S konopným ženským lajblíkom sme sa však nestretli ani v dedinských domácnostiach ani v múzeách. Veľmi časté sú však lajblíky z kupovaných síce materiálov, no celé podšité konopným plátnom. Staršie ženy sa ešte pamätajú na hladké lajblíky z bieleho ľanového plátna, ktoré vraj bývali aj ručne vyšívané.

Dievčatá chodili s nepokrytou hlavou, ženy mali vlasy obtočené okolo *grguly* (podložka z dreva obalená kúdeľou a plátnom) a prikryté čepcom. V zime sa na čepiec nosila šatka.

Súčiastkou obradového odevu nevesty a sviatočného odevu žien bola *pólka* — dlhý pruh plátna na konci s výšivkou, ktorý sa nosil rôznymi spôsobmi podľa toho, o akú príležitosť išlo (obr. 6). V zime si obliekali ženy a dievčatá biele kožuchy so zvonovou sukňou, vyšívané a aplikované. Obuv bola rovnaká ako u mužov.

Súčiastky z jemného kupovaného súkna sú aj u žien vzácnosťou, predsa však môžeme predpokladať, že sú už aj v tomto období známe *tašké sukne* ako súčiastky obradového odevu. Sukne sa šili z jemného súkna čiernej, zelenej, modrej, niekedy aj fialovej farby. Sukne boli na chrbte nabrané a všivali sa do užšieho pásu. Vpredu boli hladké, alebo sa dopredu všival kus inej lacnejšej látky alebo konopného plátna z úsporných dôvodov, pretože predná časť bývala zakrytá zásterou. Spodný okraj sukne bol obrúbený červeným súknom. Nad červený lem sukne sa prišivali asi 10 cm široké hodvábne alebo atlasové stuhy svetlejších farieb ako bola sukňa. Na zelenú a čiernu sukňu sa prišivali obyčajne stuhy modré, na modrú stuhy zelené. Stuhám sa hovorilo *plech*. Stuha bola našitá obyčajne len jedna a len tie najbohatšie ženy si mohli dovoliť mať viac stúh (obr. 6).

Súkenné súčiastky si už nešijú nositelia sami, ale dávajú si ich šiť dedinským krajčírrom, niekedy aj krajčírrom v mestách. Súkenné súčiastky tak u mužského, ako aj u ženského odevu sú v tomto období veľmi ná-

Obr. 6. Žena z okolia Trnavy v sviatočnom odeve s pólkou. Fotografia kresby z knihy Josepha Heinbuchera v. Bikkessy Pannoniens Bewohner in ihren volkstümlichen Trachten auf 78 GEMÄLDEN dargestellt, nebst ethnografischer Erklärung, Wien 1820 (Archív Matice slovenskej v Martine).

kladné, sú súčasťou svadobných darov a mnohí si ich k rôznym obradom iba požičiavajú z bohatých gazdovstiev.

Z napísaného vidíme, že trnavský ľudový odev pred zásahom továrenskej výroby bol orientovaný prevažne na domácky materiál. Materiál na zhotovenie odevu spracúvajú však roľníci trnavského okolia už iba čiastočne, zatiaľ čo väčšiu časť práce vykonávajú dedinskí remeselníci — tkáči, kožušníci a členovia mestských cechov Modry, Pezinka, Trnavy, ktoré sa

v spomínaných mestách rozvinuli najmä v XVII. a XVIII. stor. a pracovali pre široké okolie. Sú to cechy čizmárov, ševcov, krajčirov, súkenníkov, širičiarov, garbiarov a pod. Odev tohto obdobia je jednoduchý, skladá sa z pomerne malého počtu súčiastok, uplatňuje sa v ňom len niekoľko farieb, súčiastky majú jednoduchý a rovný strih. Súčiastky z jemnejších materiálov boli ešte zriedkavé a objavujú sa iba v obradových a sviatočných odevoch.

Materiál získaný výskumom v teréne dáva nám možnosť domnievať sa, že prvé, čo z manufaktúrnych výrobkov preniká do ľudového odevu trnavskej oblasti, je červeno zafarbená bavlnená priadza. Používala sa na vytkávanie konopných textílií, obrusov, plachiet, rukávov košiel a rukávov, ako aj na vyšívanie. Rad písomných dokumentov nám dokazuje, že táto červená bavlnená priadza sa vyrábala manufaktúrne na území Slovenska. Roku 1786 bola totiž založená v Devíne manufaktúra, ktorá vyrábala výlučne červenú bavlnenú priadzu a zamestnávala vyše 400 zamestnancov pradiarov a farbiarov z Devína a z jeho okolia. Manufaktúra speňažovala svoje výrobky väčšinou síce mimo územia štátu, ale určitú časť odpredávala aj na domácich trhoch.⁴ Preto môžeme usudzovať, že priadza, ktorú používali tkáči a vyšívačky trnavského okolia, pochádza už aj z tejto manufaktúry z konca XVIII. stor. Podobne môžeme usudzovať aj o súkenných sviatočných súčiastkach a dávať ich do súvisu s manufaktúrami na súkno, ktorých bolo na území západného Slovenska niekoľko. Môžeme tak usudzovať tým skôr, keď vieme, že v zmysle svojho vyhlásenia bola Mária Terézia ochotná podporovať v Uhorsku len tie manufaktúry, ktoré vyrábali menej kvalitné druhy tovaru, určené pre nižšie spoločenské vrstvy.⁵ Takýto tovar sa prirodzene mohol uplatniť iba v najbližšom okolí výroby a nebol nebezpečným konkurentom vyspelejším výrobkom rakúskym. Tak napr. materiál o manufaktúre na súkno v Častej konkrétne udáva, že Častá dodávala materiál do svojho vlastného obchodu v Bratislave a do jeho filiálky v Trnave a predávala tiež na jarmokoch a na trhoch.⁶ Takto sa až do začiatku XIX. stor. spájajú domáce materiály s výrobkami dedinských i mestských remeselníkov a dopĺňajú sa výrobkami manufaktúr.

V XIX. stor. môžeme sledovať vývin ľudového odevu už podľa konkrétnejšieho materiálu a väčšieho množstva údajov. XIX. stor. súčasne môžeme označiť za obdobie hromadného prenikania kupovaných materiálov

⁴ Pozri poznámku 1.

⁵ A. Beer, *Studien zur Geschichte der österreichischen Volkswirtschaft unter Maria Theresia I.*, Archiv für österreichische Geschichte LXXXI — 1894/I, 130.

⁶ Pozri poznámku 1.

do ľudového odievania a s tým súčasne aj materiálov fabrických, ktoré sa začínajú v ľudovom odevu uplatňovať najmä v druhej polovici storočia.

Keď pozorujeme vplyv továrenskej výroby na ľudový odev, čoskoro poznáme, že tento vplyv nie je vždy jednoznačný, ale že naopak má svoje štádiá, ktoré sa prejavujú takmer v úplne protichodných smeroch. Dosiaľ získaný materiál nám umožnil vytýčiť v období kapitalistického spoločenského poriadku takéto dve etapy. Prvá etapa spadá približne do druhej polovice XIX. stor., hoci jej počiatky nachádzame už aj v prvej polovici storočia a jej koniec sa približne kryje s koncom prvej svetovej vojny. Druhé obdobie vplyvu továrenskej výroby na ľudový odev spadá do obdobia prvej republiky a končí približne druhou svetovou vojnou.

Prvé, čo z továrenských výrobkov začína prenikať do ľudového odevu, je bavlnená priadza, ktorá nahrádza výroby manufaktúr a metrový tovar. Keďže v predchádzajúcom období bol odev viazaný prevažne na domácky a remeselnícky materiál, odev bol pomerne jednoduchý a jeho vzhľad bol určený pomernou hrubosťou materiálu. Odev sa zhotovuje z rovných kusov látky a celkovej línii tela sa prispôsobuje iba zväzovaním, naberaním a riasením. Aj dekor sa v tomto období objavuje na súčiastkach iba v malej miere a vyplýva z praktických potrieb (upevňovanie riasenia rubáša, spevňovanie okrajov gací, rukávco, košiel'). Najväčšie výtvarné úsilie sa sústreďuje na *kútnych plachtách* nielen preto, že plachty sú súčiastkou obradového textilu a súčiastkou svadobných darov, ale tiež preto, že sa dedia v rodine z generácie na generáciu. Sú preto často uchovávatelkami starších vyšivačských techník, vzorov a kompozícií. Sú nám súčasne dôkazom vyspelých výtvarných schopností nášho ľudu už aj v období, keď tieto schopnosti boli brzdené nízkou úrovňou nielen hospodárskych a spoločenských pomerov, ale aj nedostatočným a hrubým materiálom a pomerne zdĺhavou cestou jeho získavania.

V prvej etape prenikania továrenských výrobkov do ľudového odevu sa fabrický materiál spočiatku svojím vzhľadom ani príliš neodlišuje od výrobkov remeselníckych. Materiál je iba jemnejší, ľahšie sa s ním pracuje a umožňuje, aby človek čas a námahu, ktorú predtým venoval výrobe textilných vlákien, koží, vlny a pod., presunul nielen na výrobu tovarov, ale aj na intenzívnejšiu umeleckú tvorbu. V tomto počiatkovom období sa však roľník nezrieka ešte úplne samostatnej domáckej výroby predmetov dennej potreby, ale tieto si na trhu iba dopĺňa. Tak ženy v okolí Trnavy rozprávali o tom, že v období pred prvou svetovou vojnou, v čase, keď samé doma priadli konope a dávali si tkať plátno dedinským remeselníkom, snažili sa súčasne vypestovať niečo, čo by mohli speňažiť na trhu a za utržené peniaze si potom nakúpiť materiál na odevné súčiastky a doplnky, predovšetkým na súčiastky a doplnky sviatočné. Kupujú sa jemné

fabrické látky na ženské sukne, na prucleky a nohavice starších mužov, rôznofarebné súkna na výzdobu pruclekov a lajblíkov. Ďalej sa kupujú rôzne druhy kvetovaných kartúnov, atlasov, brokátov na mužské prucleky, ženské lajblíky, sukne a zástery, rôzne druhy šnúr na výzdobu nohavíc, lajblíkov, pruclekov, kacabajok, kovové a sklené zápinky. Najviac sa však kupujú jemné bavlnené tkaniny — šifón, batist a pod., ktoré používajú na košeľe a rukávce. Spočiatku používajú tento jemný materiál často iba tam, kde sa vyšíva, pretože vyšívka na novom materiáli môže byť oveľa jemnejšia, teda na obojkoch a na rukávoch, zatiaľ čo ostatná časť súčastičky je z domáceho plátna. Súčasne s nákupom jemných bavlnených tkanín na rukávce a košeľe nastupuje nákup vyšívacích bavlniek, hodvábov a vlny rôznych farieb.

Nový materiál, ktorý preniká predovšetkým do sviatočného odevu, podnietil v ľudovom odevu vznik nových farebných kombinácií, nových vyšíviek i novej stavby odevu. Zmena materiálu podnietila uplatňovanie nových vyšívacích techník a tým aj rozmnoženie motívov a kompozícií za súčasného technického zdokonaľovania a zjemňovania vyšívky. Miesto najviac rozšírenej vyšívky na stehy a rôznych hrachovín, ktoré tak dobre zodpovedali hrubému konopnému plátnu so zreteľnou textúrou, začína prevládať vyšívka plná, ktorá lepšie zodpovedá jemnému fabricky spracovanému ľanovému plátnu alebo jemným bavlneným tkaninám. Pri vyšívke sa súčasne začínajú ešte širšie uplatňovať schopnosti ľudových kresliarok, ktoré sa predtým uplatňovali iba na ľudových ohniskách. S príchodom nových materiálov sa začína meniť aj celková stavba odevu. Odev z jemnejších a mäkších látok sa stáva bohatším, do sviatočného odevu pribúdajú nové doplnky a strih súčastičok sa stále viac prispôsobuje stavbe tela. V mužskom odevu sa zužujú a skracujú prucleky, pod hrdlo sa pripína *mašľa* z kupovaného materiálu. Aj u žien sa lajblíky zužujú a strih sa podriaďuje línii tela, pás sa stáva užším a sukne sa rozširujú pridávaním naberaných spodničiek.

Obohacuje sa aj kombinácia farieb v odevu. Nie je to už iba kombinácia prírodnej farby konopného plátna s červenou a bielou, ku ktorej sa vo sviatočnom odevu ešte pripájali farby ťažkých sukni, ale nastupujú aj farby nové. Sú to predovšetkým farby vyšívacích materiálov — bavlny, hodvábu, vlny, ktoré rozširujú farebnú škálu odevu. Veľmi obľúbené sú v tomto čase kombinácie žltej alebo oranžovej farby s čiernou. V týchto farbách sa vyšívajú rukávce a mužské košeľe vlnenou priadzou *kamrhólom* a v týchto farbách sa paličkujú aj čipky. Aj na zásterách sa uplatňuje farebný kupovaný materiál. Na pracovné zástery sa uväzujú farebné vlnené strapce a sviatočné zástery sa lemujú širokým pruhom zelenej alebo modrej vyšívky. Vytvárajú sa presné pravidlá pre vzájomné pomery

farebných plôch. Nový materiál v tomto období — jemnejšie látky, dokonalejšie nástroje, nové farby — odstraňuje veľa predchádzajúcich prekážok plného rozletu ľudových tvorivých schopností, uplatňovaných na odeve a pomáha ľudovej umelkyni a umelcovi presvedčivejšie a hlbšie vyjadriť všetko, čo cíti. Obdobie prvého prenikania továrenských výrobkov na dedinu prispieva teda aj k formálnemu vyjadreniu všetkého prínosu nového spoločenského poriadku a prináša plody uvoľneného tvorivého nadania ľudu. Na ľudovom odeve z tohto obdobia sa odzrkadľuje mohutný rozvoj umeleckej tvorby. Prakticky každá žena vie vyšívať, vie obdivuhodným spôsobom spájať nielen farby, ale aj ornamentálne motívy a celé súčiastky. V rámci kolektívneho výtvarného cítenia uplatňujú sa kladne aj individuálne schopnosti jednotlivcov natoľko, že pri bližšom porovnávaní jednotlivých vyšívaných súčiastok vidíme, že každá je samostatným umeleckým dielom, odlišným od inej súčiastky.

Nový fabričný materiál sa, prirodzene, začína uplatňovať na sviatočnom odeve. Bude dobre, keď si aspoň zbežne opíšeme ľudový odev trnavskej oblasti z obdobia pred prvou svetovou vojnou, aby nám jasnejšie vynikol prínos a zmeny, ktoré v ňom spôsobil fabričný materiál.

Pracovný odev mužov a žien, najmä pracovný letný odev sa neodlišuje príliš od odevu predchádzajúceho obdobia. Muži nosia gace a košele z konopného plátna, konopné zástery, klobúk a pantofle. Niekedy sa aj k pracovnému odevu pripája obnosená košeľa z kupovaného materiálu. Okrem toho sa nosia zástery už aj z kupovaného obyčajne tmavomodrého farbierskeho plátna. V chladnejšom počasí sa nosia aj staršie čierne nohavice so šnurovaním. V zime sa obliekajú k nohaviciam aj v robotný deň staršie kabátce z rovnakej látky — *kacabaje*. Do pracovného odevu však tieto súčiastky prenikajú iba na dedinách v bezprostrednej blízkosti Trnavy, zatiaľ čo v ostatných dedinách sú aj v zime iba odevom sviatočným. V tuhej zime sa nosia ešte stále dlhé baranie kožuchy, často už obtiahnuté látkou, nefarbeným konopným plátnom alebo kupovanou látkou. Stále sa udržiavajú haleny a staršie sa nosia aj na robotný deň. V robotný deň sa však haleny nenosia iba prehodené cez ramená, ale obliekajú sa aj rukávy.

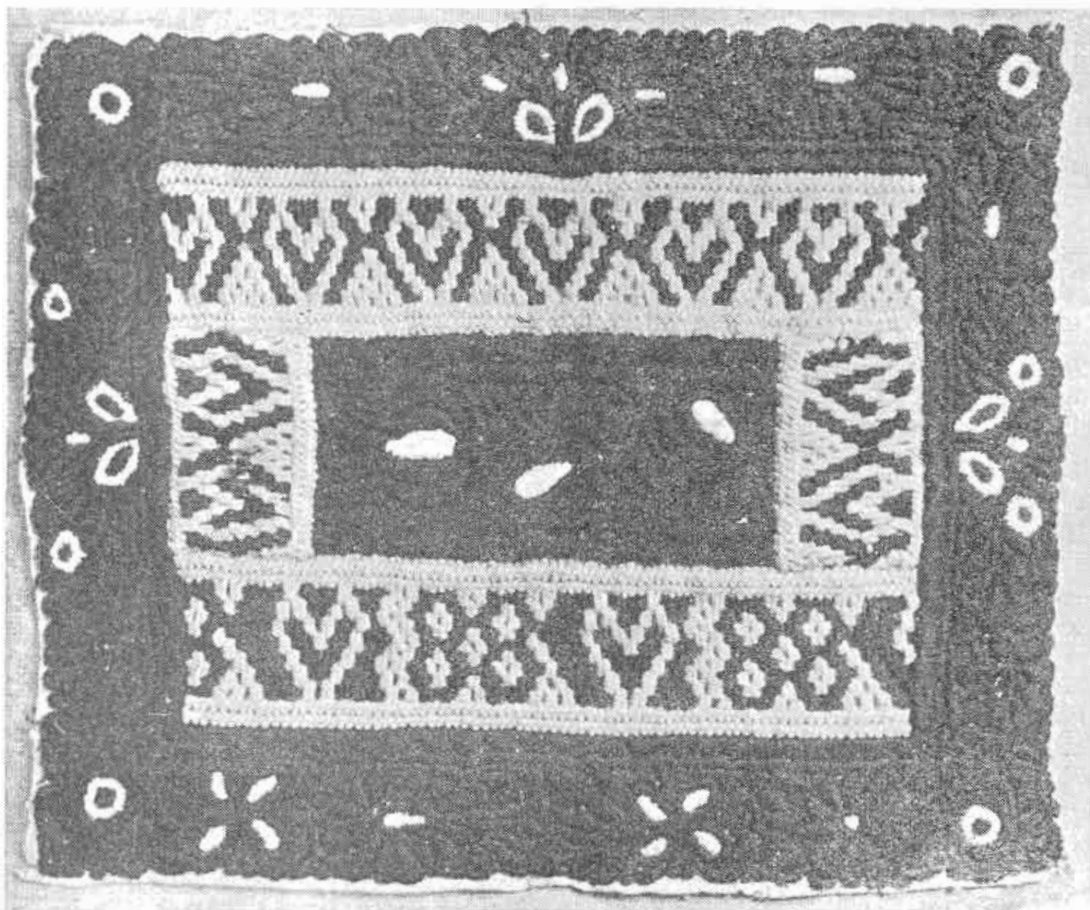
Väčšmi sa mení odev sviatočný. Šnurované nohavice sa stávajú stále viac bežnou súčiastkou sviatočného odevu, no na ich zhotovenie sa už nepoužíva iba súkno, ale rôzny fabričný materiál, z ktorého sa šijú aj *kacabaje*. *Kacabaje* sú novou súčiastkou zimného odevu. Sú upnuté a na chrbte sa od bokov rozširujú do šoskov zvaných *kačice*. Sú tiež vyšnurované. Sviatočné košele sú už prevažne z kupovaného jemného plátna, sú vyšívané žltou, oranžovou a čiernou vlnou. Za najvzácnejšie sa však pokladajú košele vyšívané hodvábom alebo bavlnou s prelamovaním a gatrami. Mení sa materiál pruclekov, najmä u mladších sa stáva farbistejším a pod hrdlo sa pripína

Obr. 7. Mládenci v sviatočnom odeve, Hrnčiarovce, okres Trnava (Národopisný archív SAV, foto Hídeg).

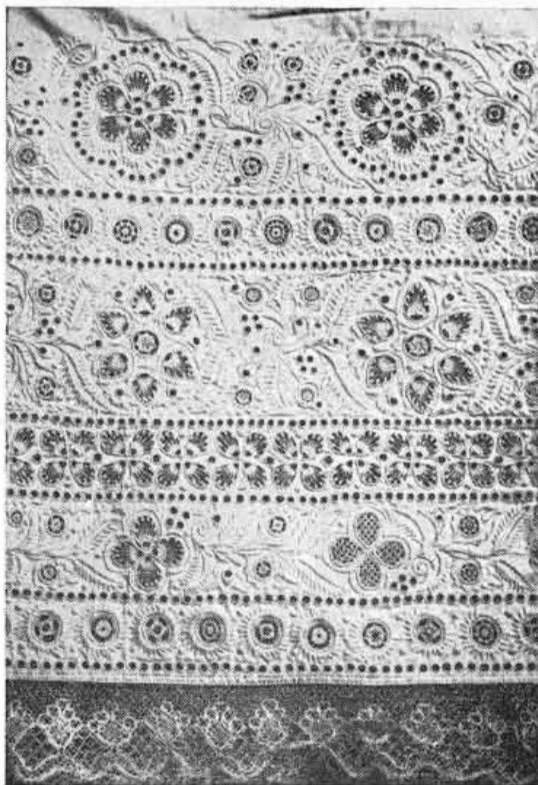
Obr. 8. Žena v pracovnom odevu, Hrnčiarovce, okres Trnava (Národopisný archív SAV, foto Hideg).

Obr. 9. Detail — plecá zo ženských rukávov, Suchá nad Parnou, okres Trnava (Archív Tatranu, foto A. Paul).

mašľa vyšívaná alebo z kupovaných stúh. Preto sa sviatočné košele nešijú už na punt, ale majú rovný výstrih a obojok sa v strede zapína na háčik (obr. 7).

Konopný rubáš ostáva síce v ženskom pracovnom odevu základnou súčiastkou, pripája sa však k nemu oveľa viac súčiastok z kupovaných materiálov. Predovšetkým sú to rukávce, ktoré sa aj na všedný deň šijú prevažne z kupovaných látok. Ďalej sú to lajblíky a *zástery* tiež už z materiálov fabričných (obr. 8). Pretože výšivka rukávcov je podobná ako pri mužských košeliach, zastavíme sa pri nej a dokreslíme si tak vývin výtvornej zložky tejto najozdobnejšej časti ľudového odevu. Rukávce s červenou výšivkou alebo s našitými vytkávanými rukávami sa nosia už väčšinou iba vo všedný deň a na nedeľné popoludnia. Do kostola sa nosia už rukávce vyšívané kamrhólom (obr. 9). Na veľké sviatky sa nosia rukávce vyšité jemnou bielou bavlnkou a jednofarebná, obyčajne biela výšiv-

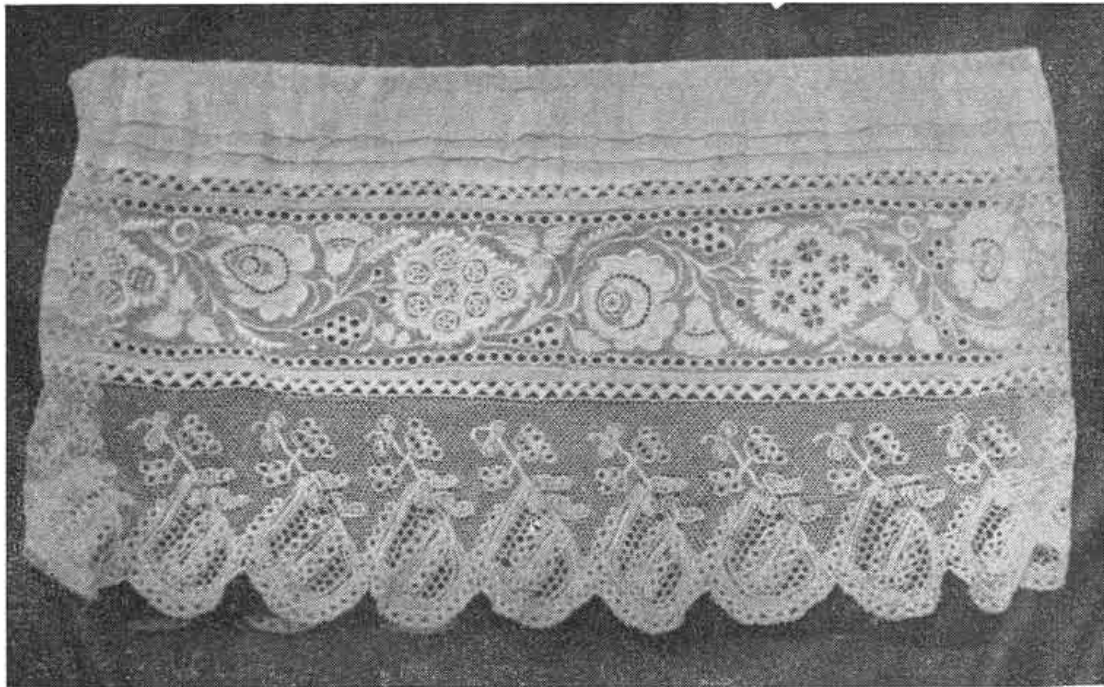

Obr. 10. Biela prelamovaná výšivka s gatrami, Slovenské múzeum v Bratislave — zbierky Pavla Socháňa (foto Pohorelská).

točné zástery majú po okrajoch aj 10 cm širokú výšivku plnú i prelamovanú. Najmä zástery, ktoré sa nosia k taškým sukniám, uplatňujú všetku jemnosť materiálu i vyspelej vyšivačskej techniky, ktorú sme už poznali pri rukávcoch. Výšivka je takmer výlučne jednofarebná, obyčajne zelená a belasá. Sviatočný odev dopĺňa lajblík, teraz už z farebných kvetovaných brokátov, atlasov, hodvábov s kovovými a sklom vykladanými zápankami. Pod hrdlo sa pripína mašľa podobne ako pri mužskom sviatočnom odevu.

Grgulu nosia už len najstaršie ženy. Mladšie si iba okrutia vrkoče okolo hlavy a vlasy si zakryjú jednoduchým *čepcom* z pracej látky s čipkou okolo kraja. Na *čepiec* si dávajú ručník tmavších farieb. Mladšie ženy nosia tzv. *faldy*. Je to *čepiec* z pracej látky, ku ktorému sú prišité vlastné faldy (obr. 12). Je to úzka, tuho naškrobená čipka, ktorá sa mokrá poskladá do drobných záhybov a prišije sa k okraju *čepca*. Vo sviatok sa na faldy oblieka ešte jeden *čepiec* z jemnej bielej látky bielo vyšivaný. Na *čepce* si ženy obliekali šatky. V obyčajné nedele to boli rôzne kupované šatky s ručne pletenými strapcami i so strapcami kupovanými. Na veľké sviatky nosili ženy biele batistové alebo šifónové šatky s bielou jemnou výšivkou

ka dosiahne v tomto období svoj vrchol. Svojím prelamovaním, gatrami a jemnými hrachovinami stojí už na pokraji šitej čipky (obr. 10). V tomto čase sa od sviatočných rukávcoch oddelil golier *krézel* a okraje rukávcoch *tacle* (obr. 11), rozširujú sa k nim jemné čipky z tenkých nití. Pretože čipky sú veľmi drahé, používajú sa často jedny *tacle* a *krézel* k viacerým rukávcom. Miesto rubáša a taškej sukne sa začínajú na sviatok nosiť sukne z ľahších fabrických látok tmavších i rôzne vzorovaných. Tašká sukňa ostáva však aj naďalej súčasťou obradového a slávnostného odevu. Zástery sa nosia už oveľa širšie a naberanejšie ako dosiaľ. Sú prevažne čierne niekedy tiež z tmavého farbiarskeho plátna. Zatiaľ čo pracovné zástery sú iba jednoducho ozúbkované, u mladších tiež drobne povyšované, sviatočné

Obr. 11. Tacle k sviatočným rukávcom, Hrnčiarovce, okres Trnava (Národopisný archív SAV, foto Hideg).

(obr. 13). Dievčatá chodili prostovlasé s vrkočmi ovinutými okolo hlavy a pod vrkočmi mali podloženú širšiu stuhu. Na sviatok nosili tzv. *stužky*. Bola to zvláštna úprava hlavy pomocou červených stúh, ktoré vytvorili na hlave akýsi čepček a zakrývali všetky vlasy. Konce stúh s prišitými strapcami padali na chrbát.

V zime sa z nových súčastok pripájajú k ženskému odevu *kacabajky*, ľahšie i vatované z tmavších látok, lemované imitáciami z kožušiny, s upnutým driekom a so šoskami na bokoch a chrbte a so šnúrovými zápinkami. V tuhej zime sa ešte stále nosia biele kožuchy.

Napriek tomu, že do sviatočného odevu preniká už aj v tomto období chúlостivý fabrický materiál a niektoré súčastky sú preto určené výlučne na sviatok, predsa tu nejestvujú zásadné rozdiely medzi pracovným a sviatočným odevom, pretože základné odevné súčastky ostávajú rovnako účelné a praktické tak svojím strihom, ako aj materiálom. Odev je síce bohatý na ozdobnú zložku, predsa však všetky jeho časti tvoria spolu vyvážený celok. V tomto období má vyšívачka už aj pri vyšívaní jednotlivých súčastok pred očami celý odev a používa také farby, ktoré bude vhodne dopĺňať ostatné odevné súčastky. Vytvára sa veľa nepísaných pravidiel, ktoré určovali, že niektorá súčastka s výšivkou jednej farby sa môže nosiť

Obr. 12. Dievča a mladá žena vo faldoch, Čataj—Igram, okres Senec (Archív Tatranu, foto A. Paul).

iba k určitej inej súčiastke a takýmto spôsobom sa akosi ustaloval a kodifikoval výtvarný náhľad kolektívu. Výšivka sa skladá prevažne len z jednej alebo z dvoch farieb, čo na druhej strane umožňuje a priam vyžaduje vysokú technickú úroveň výšivky, jej presnosť a jemnosť. Materiál a farby sú tu v skutočnosti iba na zdôraznenie výtvarných stránok odevu. Pri hodnotení odevu samotnými jeho nositeľmi sa vyzdvihuje predovšetkým jemnosť výšivky, vynaliezavosť motívov, spájanie farieb a nie tak nákladný materiál. Z tohto obdobia sa nám zachovali skutočne najkrajšie odevné súčiastky, na ktorých sú harmonicky spojené vysoké umelecké schopnosti s technickou dokonalosťou. Vzory výšiviek sa zjemňujú, stávajú sa rôznorodejšie, kompozícia ornamentálnych motívov je zložitejšia.

Zo skúmania ľudového odevu v období počiatočného prenikania továrenských výrobkov poznávame, že tak ako počiatočné štádium vývinu kapitalizmu prináša uvoľnenie a úspešné rozvíjanie hospodárskeho života na dedine, rovnako prináša aj rozkvet kultúry roľníckeho ľudu, rozkvet jeho tvorivých a umeleckých schopností, ktoré nachádzajú svoj odraz aj na odevu. Továrnska výroba na tomto stupni vývinu tiež podporuje klad-

Obr. 13. Dievča a žena vo sviatočnej šatke, Čataj—Igram, okres Senec (Archív Tatranu, foto A. Paul).

ný rozvoj odevu tým, že v mnohom odbremeňuje roľníka od zdĺhavej výroby textilného materiálu, dáva mu materiál jemnejší, rôznorodejší a tým ho súčasne podnecuje k ďalšiemu uplatňovaniu vlastnej umeleckej fantázie a kombinačných schopností. Práve preto, že sa pri odevu hodnotí predovšetkým zručnosť a umenie zhotoviteľa, neprejavuje sa v tomto období ešte na formálnom vzhľade odevu bohatstvo jeho nositeľa. Bohatí vlastnia len viacero jednotlivých súčiastok, častejšie ich môžu meniť a kupovať si súčiastky nové.

Vývin ľudového odevu sa však na tomto stupni nezastavil. Tak ako sa vyvíjala ďalej dedina, vyvíjal sa aj ľudový odev a nové ďalšie továrenské výrobky prenikali ďalej. Vzrastá počet ľudí zamestnaných mimo dediny, v jednotlivých gazdovstvách vzrastá úsilie vyrábať čo najviac pre trh. V bohatých gazdovstvách ostáva stále menej času na zdĺhavé vyrábanie a vyšívanie odevných súčiastok. Je potrebné sa venovať takej práci, ktorá prináša do gazdovstva peniaze. Na druhej strane zdobenie, vyšívanie a vôbec výroba odevných súčiastok stáva sa stále viac zárobkovou činnosťou chudobných žien, ktorých muži pracujú alebo u bohatých gazdov ako ná

denníci, alebo ako zamestnanci majerov, fabriek, železnice. Výšivku však ovládajú všetky ženy a najmä chudobnejšie sa jej môžu viac venovať a tým dosahujú aj väčšiu dokonalosť výšivky, ich súčiastky sú krajšie. Výšivka nie je už taká vzácna ako v predchádzajúcom období, najmä nie výšivka biela, ktorej zhotovenie vyžaduje neobyčajnú zručnosť. Veď v triednej spoločnosti i vkus určuje vládnúca trieda a na dedine je to bohatý sedliak. Preto sa v odeve nekladie už taký dôraz na výšivku, na ručnú prácu, ale skôr sa zameriava na nový a drahý materiál kupovaný v meste. Ženy bohatých gazdov, ktoré nemajú už čas vyšívať a samostatne si vytvárať svoj odev, majú na druhej strane väčšiu možnosť nakúpiť si v meste nielen drahé brokáty, atlasy, hodváby, plyše, ale aj drobné výrobky, ako sú stuhy, čipky, strojová výšivka, ktoré im svojou novotou majú nahradiť ručnú prácu. Odev bohatých stále viac prestáva reprezentovať nadanie, zručnosť a vkus svojho nositeľa, ale stáva sa čoraz viac ukazovateľom jeho majetku. Prejdime si aspoň zbežne odev trnavskej oblasti z tohto obdobia. Nemôžeme tu už hovoriť o odeve dedinského obyvateľstva ako o odeve ľudovom, pretože aj na ňom sa už odzrkadľujú všetky rozpory kapitalistickej dediny.

V mužskom odeve sa stále častejšie uplatňujú továrensky vyrobené celé súčiastky a vplyvom konfekcie sa stáva najmä všedný odev mužov zamestnaných mimo dediny takmer totožný s odevom v meste. Stále častejšie je nosenie továrenskej obuvi, zatiaľ čo remeselnícky robená obuv ostáva už len ako obuv príležitostná. U bohatých gazdov sa vytvára typický odev s konfekčnými košeľami, kabátom, čizmami a nohavicami, prispôbenými noseniu do číziem. Na sviatok sa síce ešte nosia tradičné mužské odevy aj v tomto období, no prakticky sa mužský odev nevyvíja ďalej ako samostatná zložka ľudového odevu. Nové odevné súčiastky, tak ako sme ich poznali v predchádzajúcom období, pre mužov sa šijú a vyšívajú len zriedka a len na mimoriadne príležitosti. Iba tí, ktorí zotrávajú pri pôvodnom roľníckom zamestnaní s minimálnou výrobou tovarov — teda malí a strední roľníci — ponechávajú si ešte aj v období prvej republiky svoj pôvodný odev jednak preto, že majú nedostatok prostriedkov na nákup nových súčiastok a jednak aj preto, že starý ľudový odev ešte plne vyhovuje ich práci a je dostatočne trvanlivý. Preto sa u týchto roľníkov udržiava dlho, najmä v letných mesiacoch, pracovný odev z konopného plátna.

V ženskom odeve sa ešte aj za prvej republiky prijíma takmer výlučne iba továrensky vyrábaný materiál a nie celé odevné súčiastky. Samostatný vývin ženského odevu v trnavskej oblasti totiž pokračuje ďalej, nepreniká však do neho už iba fabrická metráž, ale aj drobné náhrady za ručnú prácu. Rukávce, na ktorých sa predovšetkým sústredila výtvarná práca žien, vytláčajú čoraz viac tzv. *jupky* (obr. 14) — predchodkyne bežných blúz. Ro-

Obr. 14. Mladá žena, nevesta a žena v jupke, Čataj—Igram okres Senec (Archív Tatranu, foto A. Paul).

bili sa z najrôznejšieho materiálu, obyčajne farebného a majú jednotný strih. Ručná výšivka sa na nich vôbec neuplatňuje a miesto nej sa na jupku našívajú rôzne strojové stuhy, čipky a pod. Je to zapríčinené jednak tým, že materiál na jupkách je obyčajne alebo s výraznou, často vzorovanou textúrou, alebo je rôznofarebne potláčaný a nevyžaduje ďalšie stvárnenie. Ďalším dôvodom, prečo výšivka pri jupkách zanikla, je aj to, že vplyvom ďalšej delby práce na dedine jupky si už väčšinou nešijú ženy samé, tak ako si ešte šijú rukávce, zástery a pod. Jupky šijú remeselníčky-krajčírky, ktoré postupom času preberú aj šitie ostatných súčiastok. Krajčírka je teda tiež už len výrobcom tovaru, musí pracovať čo najrýchlejšie a preto prirodzene nemá ani záujem ani čas na umelecké dotváranie odevu. Nedostatok umeleckého stvárnenia nahrádza tým, že na jupku našíva rôzne kupované ozdoby. Ani vtedy, keď jupky vystriedajú v ženskom odevu blúzy, nekupujú sa ešte nijaké hotové konfekčné súčiastky.

V tomto období sme súčasne svedkami, ako sa odev dotvorený v predchádzajúcej vývinovej etape premieňa u bohatých žien na odev výlučne len sviatočný. Stále viac prenikajú do neho drahé a chúlостivé látky, ktoré skutočne možno nosiť len zriedka a len na slávnostné príležitosti. Zatiaľ, čo vo všedný deň nosia ženy jednoduché blúzy a sukne, vo sviatočnom odevu sa ešte stále udržiavajú rukávce, lajblíky, zástery. Tieto súčiastky sú však stále nákladnejšie a tým aj pre chudobnejšie ženy a dievčatá neprístupné. Pretože do sviatočného odevu preniká stále viac chúlостivých a drahých materiálov, mení sa bývalý živý odev na ustrnulý jav, v praktickom živote nepoužiteľný, slúžiaci už len ako jeden z prostriedkov kulačských investícií. Výšivka a ručná práca sa stáva čoraz podradnejšou a jediná výšivka, ktorá sa i v tomto období pokladá za vzácnu a cennú, je výšivka zlatou a striebornou niťou, vyšívaná cez kartóny. Cenia si ju však viac pre jej drahý materiál a zložitost vyhotovenia ako pre jej výtvarné hodnoty (obr. 15).

V období prvej republiky sme teda svedkami, že kapitalizmus a jeho továrenská výroba privádza tvorivé a umelecké schopnosti ľudu takmer k úplnému zániku a živoreniu a z bývalého ľudového odevu robí odev, ktorý reprezentuje dedinskú vládnúcu triedu a jej bohatstvo.

O tom, že továrenská výroba sama osebe nebola však príčinou úpadku pôvodného ľudového odevu, dokazuje nám nielen počiatkový rozvoj, ktorému ona tiež v nemalej miere pomáhala, ale aj súčasný stav odievania v spomínanej oblasti. V skutočnosti rozklad, ktorý bolo možné pozorovať v bývalom ľudovom odevu počas prvej republiky a tzv. Slovenského štátu, bol iba odrazom protirečeni rozkladajúceho sa kapitalistického spoločenského poriadku.

Vplyv továrenskej výroby na ľudový odev nastúpil v súčasnosti svoju

Obr. 15. Žena vo sviatočnom odeve, vyšitom zlatými niťami, Hrnčiarovce, okres Trnava
(Národopisný archív SAV, foto Hideg).

d'alšiu etapu. Továrenská výroba textilu a konfekcie je čoraz bezprostrednejšie spojená s každodenným životom pracujúceho človeka a jej výroby sa riadia predovšetkým jeho potrebami. Preto sa dnes stále častejšie stretávame na dedinách trnavskej oblasti s konfekčným odevom aj u tých žien, ktoré ešte v nedeľu chodia v širokých sukniach a blúzach. Konfekčná výroba odevu nemá však už za následok ani uniformitu a nevkus ani ubíjanie vyšivačských, čipkárskych a iných umeleckých techník, ktoré sa ešte medzi ľudom udržali. Sme svedkami, ako tradičné ľudové vzory a techniky nachádzajú uplatnenie aj v priemysle. Súčasne vidíme, ako sa na nových odevoch začína uplatňovať ručná práca — výšivka alebo čipka — a ako spolu s ľudovými tkaninami pomáha dotvárať pre našich pracujúcich vkusný a optimistický odev, plne vyhovujúci nášmu súčasnému životu. Pozorujeme, ako sa postupom času začínajú stierať podstatné rozdiely medzi odevom pracujúcich mesta a vidieka, aj keď si napr. dedinský odev ponecháva niektoré odlišné súčiastky, vyplývajúce z odlišného charakteru práce (tak je to napr. so širokými zásterami, ktoré dedinské ženy nosia oveľa viac ako ženy v meste a pod.). Odev tých roľníčok v trnavskej oblasti, ktoré si ešte ponechávajú široké sukne s blúzami a zásterami, stáva sa pod vplyvom pracujúcich žien v meste vzdušnejším a ľahším. Na druhej strane zas pozorujeme, ako roľníčky trnavského okolia vyšivávajú pre ženy a dievčatá zamestnané v meste niektoré odevné súčiastky a doplnky. Sú to napr. goliere, manžety, blúzy, detské šatočky, súpravy, kabelky a pod. a uplatňujú tak svoju tradičnú zručnosť a umelecké schopnosti na bežne nosenom odevu. Vysoká technická vyspelosť trnavských výšiviek a ich jemnosť umožňuje použitie na fabrickom materiáli bez toho, že by výšivka pôsobila cudzo a nevkusne. Ďalšou jej prednosťou pri používaní v mestskom odevu je aj to, že výšivka je pri všetkej svojej jemnosti dosť pevná, nevyžaduje žiadne zložité čistenie. Preto je to predovšetkým výšivka biela, ktorá sa takto zapája do súčasného života, teda výšivka, ktorá sa najviac rozšírila práve vo vrcholnom období kladného vývinu trnavského ľudového odevu.

Vzájomným spájaním a ovplyvňovaním odevu pracujúcich mesta a dediny vzniká takto akýsi nový odev, spájajúci v sebe nielen výsledky technického zdokonalenia materiálov, strihov a celkovej výroby vôbec, ale súčasne aj estetické a umelecké hodnoty dosiahnuté ľudom v minulosti. Harmonickým spájaním a rozvíjaním týchto zložiek vyvinie sa odev nie už ako odev určitej spoločenskej skupiny alebo triedy, ale ako odev celého národa pri súčasnom využití všetkého umeleckého bohatstva a umeleckých zvláštností jednotlivých regionálnych celkov, ako to už vidíme v Trnave a v jej okolí.

SLOVNÍK

- čepec* — pokrývka hlavy u žien
- dríček* — predná časť ženských rukávco
- faldy* — drobné záhyby tuho naškrobenej úzkej čipky prišitej k čepcu mladších žien
- gace* — súčiastka mužského odevu, ktorá mala funkciu nohavíc. Sú šité výlučne z konopného plátna, majú rovný strih, v páse sú stiahnuté tkanicou, dolu sú ostrapcované
- gatník* — tkanica z konopnej priadze, ktorá sa navliekala do gací. Vyrábala sa ručne na malých krosienkach
- grgula* — oblúkovitá podložka z dreva alebo drôtu, ktorá sa okrúcala handričkou alebo kúdeľou a ženy si okolo nej ovíjali vlasy
- halena* — súčiastka mužského vrchného odevu z bieleho hrubého súkna. Siahala do polovice lýtok a mala veľký štvorcový golier, ktorý sa v nepriaznivom počasí prehadzoval cez hlavu.
- hrachovina* — výšivka, ktorá vzniká obšivaním osnovných nití po predchádzajúcom vytiahnutí útkových nití.
- chrbet* — zadná časť rukávco
- jupka* — súčiastka ženského vrchného odevu zahaľujúca trup a ruky. Šije sa z rôznofarebného i vzorkovaného materiálu. Má dlhé, úzke rukávy a vpredu sa zapína
- kacabajka, kacabaja* — časť vrchného mužského i ženského odevu z kupovaných látok čiernej farby. Do pása je celá upnutá, od pása sa rozširuje do šoskov
- kačica* — šoskovitý záhyb na kacabajke
- kadlec* — tkáč
- kamrhól* — rôznofarebná vyšivacia tenká vlnená priadza
- košela* — časť mužského odevu, zahaľujúca trup a ruky
- košela na punt šitá, košela s puntom* — mužská košela s puntom
- kožuch* — vrchný ženský a mužský kabátový odev z ovčej kožušiny
- krézel* — širší naberaný golier, ktorý sa prišival pod obojok ženských rukávco, alebo sa samostatne uväzoval okolo hrdla
- lajblík* — živôtik ženského odevu bez rukávco a goliera
- mašla* — stuha z kupovaného materiálu, niekedy tiež ručne vyšitá, ktorú si muži a ženy pripínali vo sviatočnom odevu pod hrdlo
- nohavice* — časť mužského odevu zo silnejších látok čiernej farby. Nohavice boli úzke a prispôsobené noseniu do číziem
- nohavice ze svetlým šnorovaním* — nohavice pošíte modrou šnúrou do rôznych vzorov, tvoriacich špirály, vlnovky ap.
- obojek* — úzky rovný golier, ktorý sa našival k ženským rukávcom a mužskej košeli

- oplečko* — horná časť rubáša, ku ktorej je prišitá naberaná sukňa
- pách* — ramienko rubáša
- pantofle* — druh ženskej i mužskej letnej obuvi. Nosia sa na holú nohu, majú tenkú prišitú podrážku a päta je voľná
- plachta* — vyšivaná alebo vytkávaná konopná tkanina, ktorou sa prikrývalo lôžko šestonediel'ky. Neskôr sa plachty používali aj na zakrytie postlaných postelí
- plecá* — časť rukávov ženských rukávov, siahajúca od rukávového otvoru po lakeť
- plech* — stuha prišitá na spodnom okraji taškej sukne
- pólka* — dlhý úzky pruh bielej tkaniny na oboch koncoch vyšitej alebo s čipkou. Nosili ju ženy do kostola a k obradom. Spôsob nosenia závisel od druhu obradu
- predpasuvačka* — úzka mužská zástera (z jednej šírky plátna)
- pruclek* — živôtik mužského odevu bez goliera a rukávov
- punt* — päťka, ktorá prekrýva rázporok na prsiach mužskej košele
- rásit* — pravidelne naberáť rubáš pomocou ihly a nechtov
- rubáč* — časť ženského odevu z konopného plátna. Je to naberaná sukňa s vrchom, ktorý siaha až pod pazuchy. Zavesený je na pleciach jedným alebo dvoma ramienkami
- rukávce* — časť ženského odevu, zahaľujúca trup do pása a ruky
- zošívanie *na scínek* — spôsob zošívania dvoch kusov tkanín tak, že sa okraj tkaniny súčasne začisťuje a spája s druhým kusom
- stánek* — horná časť rubáša, ku ktorej je prišitá naberaná sukňa
- stužky* — široké červené stuhy, ktoré tvorili na hlave dievčata akýsi čepiec
- širák* — čierny mužský súkenný klobúk s guľatou hlavou a úzkou, hore vyhrnutou strieškou. Dnes mužský klobúk vôbec
- tacle* — dolný okraj rukávov ženských rukávov
- tašká sukna* — súčiastka ženského odevu z jemného súkna, vzadu od bokov nabraná
- výšivka *na kvety* — plná výšivka, ktorá nerešpektuje štruktúru tkaniny
- výšivka *na stehy* — výšivka krížiková alebo vrkôčiková, ktorej stehy sa vyšivajú pravidelne podľa štruktúry tkaniny
- záscera* — časť ženského odevu, ktorá prikrývala prednú časť rubáša alebo sukne.

О ВЛИЯНИИ ФАБРИЧНОГО ПРОИЗВОДСТВА НА НАРОДНУЮ ОДЕЖДУ ОКРЕСТНОСТЕЙ ГОР. ТРНАВЫ

Ярмила Паткова

Резюме

Статья исследует влияние фабричного производства на народную одежду в одной из самых передовых в экономическом отношении частей Словакии, в окрестностях гор. Трнавы. Поэтому местная одежда слишком скоро начинает питать в себя покупные изделия цеховых ремесленников и в конце 18 века также отдельные изделия текстильных мануфактур. Вопреки этому еще в начале 19 века преобладает в народной одежде трнавского края конопляное полотно, овчинные тулупы, войлок, обрабатываемый отчасти дома, отчасти ремесленниками.

19 век является одновременно периодом первого проникновения фабричных материалов в народную одежду имеет свои стадии, проявляющиеся в совершенно противоположных направлениях и в действительности перекликаются с общим развитием капитализма в селах трнавского края. В первый период, который продолжается до конца первой мировой войны, фабричные изделия также способствуют формальному выражению достижений нового общественного строя. Новый, более тонкий материал способствует широкому воплощению всех творческих способностей народа. Из этого периода сохранились очень тонкие вышивки, в которых гармонично сочетается высокое художественное достоинство с технической совершенностью. В дальнейшем этапе проникания фабричных изделий проявляется четко классовая дифференциация также на одежде. В богатых дворах остается все менее времени для длительного вышивания, так как надо производить для рынка. Большую часть материала для изготовления одежды покупают в городе, а вышивку заказывают у бедных женщин. Их одежда перестает быть выражением их дарования и становится прежде всего показателем имущества. В традиционную одежду проникает все больше скудных материалов, становится исключительно праздничной одеждой, она очень дорога и поэтому ее могут приобрести только самые богатые. Одновременно эта одежда деревенских богачей теряет возможности дальнейшего развития. Только крестьяне, остающиеся на минимальном производстве товаров сохраняют свою подлинную одежду из конопляного полотна, г. о. для летних работ и поэтому она им лучше всего подходит. Фабричный материал и фабричные изделия вообще проникают в одежду жителей трнавского края также в наше время, но они не влекут за собой ни однообразие, ни уничтожение традиционных изобразительных способностей народа. Образуется тут какая то новая одежда, соединяющая в себе не только достижения технического усовершенствования изделий, но одновременно эстетические и художественные достоинства, достигнутые народом в прошлом.

JARMILA PÁTKOVÁ

DER EINFLUSS DER FABRIKSERZEUGUNG AUF DIE VOLKSTRACHT DER UMGEBUNG VON TRNAVA

Die Abhandlung befasst sich mit dem Einfluss der Fabrikserzeugung auf die Volks-tracht in einer der wirtschaftlich meistentwickelten Teilen der Slowakei — der Um-ggebung von Trnava. Die einheimische Tracht beginnt schon sehr früh mit der Aufnahme

von Fertigwaren der Zechenhandwerker, und am Ende des XVIII. Jahrh. finden wir vereinzelt schon Erzeugnisse der Textilmanufakturen vor. Nichtsdestoweniger überwiegt noch zu Beginn des XIX. Jahrh. in der Volkstracht der Trnavaer Umgebung der Hanfleinen, Schafspelze, teils hausgewebte, teils gewerblich hergestellte grobe Stoffe. Gleichzeitig jedoch ist das XIX. Jahrhundert das Zeitalter des ersten Vordringens von Fabrikmaterial in die Volkstracht.

Der Einfluss der Fabrikserzeugung auf die Volkstracht hat seine eigenen Stadien, welche ganz entgegengesetzte Richtungen zeitigen, in Wirklichkeit jedoch in die Zeit der Allegemeinentwicklung des Kapitalismus in den Dörfern der Trnavaer Umgebung fallen. Im ersten Zeitabschnitt, der bis zum Ende des ersten Weltkrieges dauert, tragen auch die Fabrikserzeugnisse zum formellen Ausdruck des ganzen Beitrages der neuen Gesellschaftsordnung in allen Abschnitten der materiellen Kulturen, daher auch in der Tracht bei. Das neue, feinere Material entfacht die Schaffensfähigkeit des Volkes, die allgemein zur Geltung kommt. Aus dieser Zeit blieben uns sehr feine Stickereien erhalten, in welchen ein hoher künstlerischer Wert mit technischer Vollkommenheit verbunden ist. In der weiteren Etappe des Vordringens der Fabrikserzeugnisse kommt die Klassendifferenziation auch in der Tracht klar zum Ausdruck. In den reichen Bauernhöfen bleibt immer weniger Zeit zu landwierigen Stickereien, nachdem für den Markt erzeugt werden muss. Ein immer grösserer Teil des Materials zur Anfertigung der Bekleidung wird in der Stadt besorgt und die Stickerei wird ebenfalls bei armen Frauen bestellt. So hört die Bekleidung auf, ein Ausdruck der Begabung zu sein und wird vor allen zum Anzeiger des Vermögens. In die traditionelle Tracht dringt immer mehr feinen, heiklen Materials vor, sie wird ausschliesslich zur festlichen Kleidung, ist sehr kostspielig und wird daher nur für reiche Leute erschwinglich. Gleichzeitig verliert diese Keidung der Dorfreichen jede Möglichkeit einer weiteren Entwicklung. Nur jene Landarbeiter, welche bei der Minimalwarenerzeugung verharren, behalten ihre ursprüngliche Tracht aus Hanfleinen, insbesondere für Sommerarbeiten, da diese ihnen am besten entspricht. Fabrikmaterial und Fabrikserzeugnisse dringen überhaupt auch heutzutage in die Volkstracht der Trnavaer Umgebung ein, haben jedoch weder Gleichförmigkeit, noch eine Vernichtung der traditionellen künstlerischen Fähigkeiten des Volkes zur Folge. Es entsteht hier eine neue Trachtenart, die nicht nur die Ergebnisse der technischen Vervollkommung der Erzeugnisse, sonder gleichzeitig auch die ästhetischen und künstlerischen Werte, die in der Vergangenheit vom Volke erreicht wurden in sich einschliesst.